

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญและที่มาของการวิจัย

พื้นที่ชุ่มน้ำ หมายถึง ที่ลุ่ม ที่ราบลุ่ม ที่ลุ่มแฉะ พรุ แหล่งน้ำทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่มีน้ำขังหรือท่วมอยู่ถาวรและชั่วคราว ทั้งที่เป็นแหล่งน้ำนิ่งและน้ำไหล ทั้งที่เป็นน้ำจืด น้ำกร่อยและน้ำเค็ม รวมไปถึงพื้นที่ชายฝั่งทะเลและที่ในทะเลบริเวณซึ่งเมื่อน้ำลดลงต่ำสุดมีความลึกของระดับน้ำไม่เกิน 6 เมตร (สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง, 2544:2) ประเทศไทยมีพื้นที่ดังกล่าวกระจายอยู่ทั่วไป และความสำคัญของการเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ คือ การที่พื้นที่ดังกล่าว เป็นระบบนิเวศที่มีความอุดมสมบูรณ์ของสรรพชีวิต เป็นแหล่งน้ำ และแหล่งทรัพยากรที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ อาทิเช่น เป็นแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเชื้อเพลิง นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งเก็บรักษาความหลากหลายทางกายภาพและชีวภาพที่จะเป็นทรัพยากรสำรองเพื่อการใช้ประโยชน์ต่อไป ทั้งในรุ่นนี้และลูกหลานในอนาคต ด้วยความสำคัญประกอบกับคุณค่าทางธรรมชาติ เศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ชุ่มน้ำ ทำให้นานาประเทศจัดทำข้อตกลงระหว่างประเทศขึ้นฉบับหนึ่ง เรียกว่า “อนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ” ที่เมืองแรมซาร์ ประเทศอิหร่าน อนุสัญญานี้จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “อนุสัญญาแรมซาร์ (Ramsar Convention)” เป็นข้อตกลงร่วมกันของนานาประเทศที่จะอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำของตน สาระสำคัญของอนุสัญญาแรมซาร์ที่ประเทศไทยจะต้องดำเนินการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำให้สอดคล้องก็คือ 1) การใช้หลักการ “การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด” (wise use) โดยให้ดำเนินการในเรื่องการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ การดำเนินการให้มีการนำประเด็นการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำบรรจุลงในแผนการใช้ที่ดินแห่งชาติ และการก่อตั้งสถาบันหรือองค์กรเพื่อทำหน้าที่พัฒนานโยบายทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่นในการอนุรักษ์ การวางแผนการจัดการทรัพยากร และการกำหนดให้ประชาชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในขบวนการตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำ รวมทั้งเป็นแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับแผนของกิจกรรมต่างๆ ที่เป็นการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด 2) การอนุรักษ์และการศึกษาวิจัยพื้นที่ชุ่มน้ำ และ 3) การให้ความช่วยเหลือและร่วมมือกับนานาชาติในการจัดการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ (สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง, 2544:3, สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2545:40)

เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2541 พื้นที่พรุควนจี่เสียน ได้ถูกประกาศเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระหว่างประเทศ หรือ พื้นที่ชุ่มน้ำโลก (Ramsar site) แห่งแรกของประเทศไทย (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2546:137) พื้นที่ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของเขตห้ามล่า

สัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ประกาศให้เป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า เมื่อวันที่ 7 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2518 (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช, 2543) พื้นที่ดังกล่าวในอดีตที่ผ่านมาได้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามช่วงเวลาตั้งแต่ช่วงก่อน ปี พ.ศ. 2500 จนถึง พ.ศ. 2530 การจัดการทรัพยากรเป็นไปตามรูปแบบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเพื่อการค้าและการยังชีพ ต่อมาในช่วงตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2531 จนถึงปัจจุบันรูปแบบการจัดการทรัพยากรเป็นรูปแบบผสมผสานมากขึ้น มีการสงวน การอนุรักษ์ การพัฒนาและการใช้ประโยชน์ ควบคู่กันไป (ยุคล เหมบัณฑิต, 2544:144) อาจกล่าวได้ว่าการจัดการทรัพยากรของพื้นที่ที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นทางเศรษฐกิจและสังคม โดยไม่สามารถแยกจากกันได้ ทั้งนี้ประเด็นทางเศรษฐกิจและสังคมถือได้ว่าเป็นมีความสำคัญที่เกี่ยวเนื่องกับมนุษย์โดยตรง พิจารณาจากการศึกษาของ Nissapa *et al.*, (2003) เกี่ยวกับมูลค่าทางเศรษฐกิจของทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง พบว่าทรัพยากรของพื้นที่ดังกล่าวมีมูลค่าทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งมูลค่าความสำคัญต่อคนในท้องถิ่นที่มีฐานะยากจน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรที่เป็นรายได้ให้แก่ประชาชนโดยตรง อาทิ กระจูด ทรัพยากรประมง การท่องเที่ยวทางเรือ หรือแม้กระทั่งการสร้างมูลค่าทางอ้อมจากทรัพยากรน้ำในการคมนาคมขนส่ง และการนำน้ำจากพื้นที่ดังกล่าวมาใช้ในการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชุมชน เป็นต้น ประกอบกับแนวทางในการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2545:40) ซึ่งเป็นนโยบายร่วมในการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ ตลอดทั้งความร่วมมือระหว่างหน่วยงานต่อการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำเพื่อผลตอบแทนทางสังคมและเศรษฐกิจสูงสุด ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ชุ่มน้ำและทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำเป็นฐานเบื้องต้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมมากมายและหลากหลาย การจัดการและการแยกแยะผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำ ตลอดจนการวางแผน โดยพิจารณาถึงประเด็นเหล่านี้ จึงเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนแต่ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่ง

ในปี พ.ศ. 2536 คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ได้จัดตั้งคณะกรรมการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำขึ้น และได้มีการกำหนดนโยบาย มาตรการ และแผนปฏิบัติการ การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ พ.ศ. 2541 – 2545 โดยมีรายละเอียดของนโยบาย เพื่ออนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำให้คงอยู่และดำรงไว้ซึ่งบทบาทหน้าที่ทางนิเวศวิทยา และการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ แผนปฏิบัติการดังกล่าวได้กำหนดให้มีมาตรการสำคัญๆ รองรับ โดยมาตรการสำคัญเหล่านี้ ได้แก่ การสร้างจิตสำนึกให้ประชาชน โดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นให้ตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ และการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำและการประสานความร่วมมือในการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ ถือเป็นมาตรการที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับทรัพยากร ซึ่งก็คือ “ชุมชนในพื้นที่” นั่นเอง

ดังนั้น การจัดการทรัพยากรของพื้นที่ชุ่มน้ำ เพื่อให้เกิดการใช้อย่างชาญฉลาดและยั่งยืน เหมาะสมกับความสามารถของทรัพยากรที่จะรองรับได้ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเริ่มจาก “มิตินของชุมชน” ที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงจากการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำนั้น โดยมีความสอดคล้องกับระเบียบการดำเนินงานของสหประชาชาติที่ต้องการให้มีการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ของพื้นที่ชุ่มน้ำ (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2547:1) ตลอดจนมีการกำหนดแนวทางในการส่งเสริมศักยภาพที่ถูกต้องเหมาะสมของชุมชน เพื่อการจัดการทรัพยากรของพื้นที่ชุ่มน้ำให้ได้ประโยชน์สูงสุด

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยบ่งชี้ถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง ภายใต้แนวคิดที่ว่าชุมชนท้องถิ่นเป็น กลไกหลักในการจัดการทรัพยากรเชิงเศรษฐกิจและสังคม เพื่อความอยู่รอดและความผาสุกของชุมชน นอกจากนี้ ยังเป็นการวิเคราะห์เงื่อนไขที่มีผลต่อความสำเร็จ และความล้มเหลวของการจัดการทรัพยากรของพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุงในสภาพเหตุการณ์ปัจจุบัน อันจะนำไปสู่แนวทางและวิธีที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรของพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง และเป็นแนวทางสำหรับประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรของพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยเรื่องศักยภาพของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรเชิงเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย มีวัตถุประสงค์ทั่วไปเพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่ยากจนและจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุงเพื่อการยังชีพ โดยมีวัตถุประสงค์เฉพาะ คือ

(1) เพื่อศึกษาแนวคิดของชุมชนเชิงเศรษฐกิจและสังคมในการจัดการทรัพยากร ตลอดจนความเกี่ยวข้องของแนวคิดและแรงผลักดันจากภายนอกต่อการจัดการทรัพยากรของพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง

(2) เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย

(3) เพื่อสังเคราะห์แนวทางต่อชุมชนในการใช้ปัจจัยด้านต่างๆ ที่มีอยู่ สนับสนุนศักยภาพในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำของชุมชน

1.3 สมมุติฐานการวิจัย

ปัจจัยต่างๆ ทางด้านความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร ความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากร แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ และสถานะทางสังคม คาดว่ามีความสัมพันธ์และมีผลกระทบต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรหลักที่สำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำ ซึ่งได้แก่ ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรประมง และทรัพยากรการท่องเที่ยว

1.4 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การวิจัยในครั้งนี้คาดหวังว่าผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียทุกๆ ฝ่าย โดยเฉพาะชุมชน องค์กรของรัฐ และเอกชนสามารถรับประโยชน์จากผลการวิจัย ดังต่อไปนี้

(1) สามารถทราบถึงศักยภาพของชุมชน เพื่อกำหนดรูปแบบการจัดการและการมีส่วนร่วมของชุมชนตามศักยภาพ อันจะเป็นประโยชน์ต่อภาครัฐ ในการกำหนดนโยบายและแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุ่มน้ำ

(2) ทราบแนวทางและประเด็นในการเสริมความแข็งแกร่งให้แก่ชุมชน เพื่อวางแผนการฝึกอบรมการให้ความรู้ต่างๆ และการปรับปรุงหลักสูตรการจัดการให้แก่ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานทางการศึกษา และหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

(3) ออกแบบหลักสูตรในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำ อย่างมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้อง

(4) เป็นข้อมูลสำหรับการวางแผนยุทธศาสตร์ในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเพื่อวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างฐานแนวคิดในการจัดการทรัพยากร อันเป็นปัจจัยภายในของชุมชน และปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อศักยภาพของชุมชนด้านต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง โดยจะทำการศึกษาเฉพาะการจัดการทรัพยากรประมง ทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรการท่องเที่ยว ซึ่งเป็นทรัพยากรที่ชุมชนพึ่งพาโดยตรง และการเปลี่ยนแปลงจะส่งผลกระทบต่อชุมชนยากจนโดยตรงตลอดทั้งศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชนนั้น คาดว่ามีความสัมพันธ์และ/หรือจะถูกกำหนดด้วยปัจจัยที่ไร้ระบุไว้ในกรอบแนวคิดของการวิจัย ส่วนปัจจัยอื่นๆ เช่น ผลกระทบจากสภาวะภูมิอากาศ และราคาสินค้านั้น ถูกกำหนดให้อยู่ภายใต้ข้อสมมติของการวิเคราะห์และ

สังเคราะห์ต่างๆ ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ โดยทำการเก็บข้อมูลปฐมภูมิเพื่อการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ภายในปี พ.ศ. 2548 เท่านั้น

1.6 นิยามศัพท์เฉพาะ

นิยามศัพท์เฉพาะที่เป็นข้อตกลงเบื้องต้นสำหรับการวิจัยในครั้งนี้ กำหนดไว้ดังนี้

(1) ชุมชน หมายถึง หน่วยรวมทางสังคมที่มีความเกี่ยวพันของระบบเศรษฐกิจ ระบบนิเวศวิทยา ระบบการเมือง ระบบวัฒนธรรม ของพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย

(2) สมาชิกในชุมชน หมายถึง ประชาชนที่อาศัยในพื้นที่ชุ่มน้ำ และมีความเกี่ยวพันกับทรัพยากรของพื้นที่ในลักษณะของการใช้ประโยชน์และอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรประมง และทรัพยากรการท่องเที่ยว ในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย จังหวัดพัทลุง

(3) ศักยภาพของชุมชน หมายถึง ระดับความสามารถในการปฏิบัติเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรประมง ทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรการท่องเที่ยวของชุมชน

(4) การจัดการทรัพยากร หมายถึง การดำเนินการต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถเอื้ออำนวยให้มวลมนุษย์ได้ใช้ประโยชน์ตลอดไปโดยไม่ขาดแคลนและไม่มีปัญหาใดๆ ในที่นี้จะเป็นการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรประมง และทรัพยากรการท่องเที่ยว โดยพิจารณาจากการปฏิบัติเพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรดังกล่าว

(5) การปฏิบัติเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากร หมายถึง การใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม และตอบสนองความต้องการอย่างยั่งยืน มีการป้องกันรักษาให้เกิดผลดีที่สุด ให้ประโยชน์แก่คนมากที่สุด อย่างเท่าเทียมกันที่สุด และเป็นเวลายาวนานที่สุดต่อเนื่องกัน ตามวิถีของชุมชนผู้ใช้ทรัพยากร เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรประมง และทรัพยากรการท่องเที่ยว

(6) ปัจจัยที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน หมายถึง ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อทั้งในเชิงบวกและลบต่อศักยภาพภายในของชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งครอบคลุมความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร ความรู้ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากร แรงจูงใจทางเศรษฐกิจ และสถานะทางสังคมต่างๆ ของชุมชน

(7) ปัจจัยภายนอกหรือแรงกระตุ้นจากภายนอก หมายถึง ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อทั้งในเชิงบวกและลบต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย ปัจจัยภายนอกที่กำหนดในการศึกษานี้ ได้แก่ กฎหมาย นโยบายของรัฐ องค์กร/สถาบันภาครัฐและเอกชน กิจกรรมทางธุรกิจ ความเชื่อมโยงกับชุมชนอื่นๆ เป็นต้น

(8) ฐานแนวคิดของชุมชน หมายถึง ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชุ่มน้ำเขตห้ามล่าสัตว์ป่าทะเลน้อย ที่มีการสืบทอดและเรียนรู้จากบรรพบุรุษจนถึงชุมชนรุ่นปัจจุบัน และภูมิปัญญาดังกล่าวมีความเชื่อมโยงและส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรในปัจจุบัน